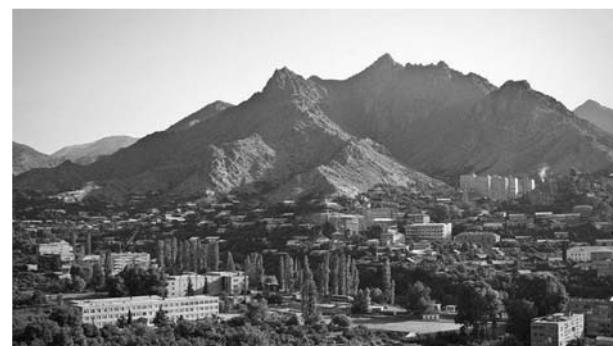

Azərbaycanlılar öz əzəli yurdlarından regionda gedən mürəkkəb siyasi proseslər nəticəsində zorla köçürülməyə, etnik təmizləme və deportasiya siyasetinə məruz qalıblar. Ermənilərin "tarixi əzəli torpaqları"nı yaratmaq siyaseti mərhələ-mərhələ həyata keçirilib. Əvvəlcə onlar Azərbaycan torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığı ərazisində kiçik Ermənistən Respublikasını yaradıb, tədricən onun ərazisini böyüdüblər. Tarixdən bəllidir ki, İran və Rusiya arasında "Gülüstan", "Türkmənçay", Rusiya və Türkiye arasında "Andrianopol" müqaviləsi imzalandıqdan sonra İran və Türkiyədən ermənilərin kütłəvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirilib. Torpaqları zəbt olunan azərbaycanlılar isə sünə şəkildə qəçqin və məcburi köçkünlərə vəziyyətinə salınıblar.

1918-ci il mayın 28-də müstəqilliyini bəyan edən Azərbaycan yene də erməni millətçilərinin torpaq iddiaları ilə üz-üzə gelir. Vaxtılıq Rusyanın tərkibinə Azərbaycan xanlığı kimi daxil olmuş İrəvan xanlığının ərazisində erməni dövləti yaratmaq idəyəsi ortaya atılır. Həmin dövrə Azərbaycan siyasetçiləri tarixi şəraite uyğun olaraq bir sira güzəştələrə getməyə məcbur olurlar. Ermənipərəst qüvvələrin və millətçilərin yürüdükləri məkralı siyaset nəticəsində 1923-cü ildə Azərbaycanın az sayıda ermənilərin yaşadığı ərazisində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılır. Bundan sonra azərbaycanlıların öz doğma ocaqlarından zorla qovulması və onlara qarşı etnik təmizləme siyasetinin yeni mərhəlesi başlanır. Neticədə XX əsrin müxtəlif dövrlərində iki milyonu yaxın soydaşımız öz tarixi torpaqlarından qovulur, etnik təmizləmə siyasetinin qurbanına çevrilərək didərgin salınırlar.

ETNİK TƏMİZLƏMƏ SIYASƏTİ

Azərbaycanın tarixi mahalı olan Zəngəzur da erməni işğalçılıq siyasetinin qurbanına çevrilir. Zəngəzur mahalı Qafan, Gorus, Qarakilsə (Sisian), Muğru, Zəngilan, Qubadlı və Laçını əhətə edirdi. XX əsrin əvvəllərində Zəngəzur mahalında 149 türk kəndi, 91 kürd kəndi və 81 erməni kəndi var idi. Qərbdən Zəngəzur, şərqdən Qarabağ dağları bu qədim mahalın sıpərinə çevrilib. Çar Rusiyası dövründə Yelizavetpol quberniyasının tərkibinde olub. 1905-1907 və 1914-1920-ci illərdə silahlı erməni dəstələrinin törətdiyi qırğını nəticəsində bu mahalda təxminən yarım milyon müsəlman həlak olmuşdur. Həmin illərdə Zəngəzurda 115 müsəlman kəndi yer üzündə silinmişdir. 4472 qadın və uşaq erməni silahlıları tərəfindən vəhşiliklə qətlə yetirilmişdir. Zəngəzurun Ermənistana verilməsi 1920-ci il noyabrın 30-da keçirilən Azərbaycan K/b/P MK Siyasi və Təşkilat bülərənin birgə iclasının qəbul etdiyi qərarı ilə həll olunmuşdu. Neticədə Zəngəzur qəzasının 6.742 kv. verstlik ərazisindən 3.105 kv. versti Azərbaycan SSR tərkibində qalmış, 3.637 kv. verstlik hissəsi isə Ermənistana verilmişdi.

Tarixi proseslərin davamı olaraq iyirminci əsrin sonunda 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistən silahlı qüvvələrinin ölkəməzə hərbi təcavüzü nəticəsində Zəngəzurda, Göycədə, Dərələyəzde, İrəvanda, Vədi - indiki Ermənistən adlanan torpaqlarda yaşayış azərbaycanlılar dədə-baba yurdlarından qovuldu. Kütłəvi terrorla məruz qalan azərbaycanlıların son nümayəndələri məcburiyyət qarşısında qalıb Zəngəzur tərk edəndən sonra, burada onlara məxsus yüzlərə tarixi, maddi-madəniyyət abidələri ermənilər tərəfindən dağıdılaraq məhv edilmişdir.

"BİZ AZƏRBAYCANLILAR BÜTÜN TARİXİ

Tarixi həqiqəti bərpa etmək haqqımızdır

TORPAQLARIMIZA QAYIDACAGIQ"

Tarixi Azərbaycan ərazisində çoxsaylı qalalar, qala-şəhərlər, hərbi istehkam obyektləri mövcud olmuşdur. Bu gün Ermənistən Respublikasının ərazisində qalan Zəngəzur tarixi Azərbaycan torpağıdır. Mənbələrdə, müxtəlif səyyahların yazılarında göstərilir ki, Zəngəzur türkərin qədim yurd yeri olub. Zəngəzurdakı türk mənşəli toponimik adların çoxluğu da bu fikri təsdiqləyir. Xalqımıza qarşı həyata keçirilən tarixi ədalətsizlik öz qiymətini alacaq. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarının birində bildirib ki, Azərbaycanın əzəli torpağı olan Zəngəzurun Azərbaycandan ayırb Ermənistəna verilməsi böyük ədalətsizlik iddi. Çünkü Zəngəzur tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır, - deyən Azərbaycan Prezidenti Cənab İlham Əliyev Zəngəzurun tarixi dövrəki əhalisinin mütləq əksəriyyətinin azərbaycanlılar olduğunu bildirib. Təbi ki, mənbələrdə göstərildiyi kimi, Zəngəzur bütün yaşayış məntəqələrinin adları Azərbaycan adları olub. Tarixi ədalətsizliyin sağalmayan yara olduğunu qeyd edən Cənab İlham Əliyev "vaxt gələcək və bəzən azərbaycanlılar bütün tarixi torpaqlarımızı qayidacagıq" - deyə əminliyini ifadə edib.

Bizim əzəli torpaqlarımız olan İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı, digər torpaqlar üzərində indi Ermənistən dövləti yaradıb. Tarixi mənbələr də sübut edir ki, Ermənistən yerleşdiyi ərazi qədim türk, Azərbaycan torpaqlarıdır və Azərbaycanın da tarixi həqiqəti bərpa etməyi haqqıdır.

Bu gün əzəli torpağımız olan İrəvanda tarixi mədəniyyət abidələrimiz dağıdılıb, məhv edilib. Belə ki, indi Ermənistən Respublikası adlanan tarixi Azərbaycan ərazisində çoxsaylı qalalar, qala-şəhərlər, hərbi istehkam obyektləri mövcud olmuşdur. Orta əsrlər dövrüne və Rusiya işğalı dövrüne aid ədəbiyyatlarda indiki Ermənistən ərazisində mövcud olmuş və hərbi istehkam xarakteri daşıyan İrəvan qalası, Keç qalası, Sərdarabad qalası, Talın qalası, Gümrü qalası, Şöreylə qalası haqqında ilkin yazılı məlumat Səfəvilər dövrünə aiddir. İstər Səfəvilərin, istər Nadir şahın, istər Qacarların, istərsə də Osmanlıların

hakimiyyəti dövründə İrəvan hakimlərinin, bəylərbəylərinin və xanlarının iqamətgahı İrəvan qalasında olmuşdur.

BAŞLICA MƏQSƏD TARİXİ-MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİ YER ÜZÜNDƏN SİLMƏKDƏN İBƏRƏT OLMUŞDUR

İrəvan qalasının ruslar tərəfindən işğalından sonra qala dövlət mülkiyyəti elan edilmişdi. XIX əsrin 30-cu illərində İrəvan qalasındaki 120-dən artıq binada müxtəlif təyinatlı dövlət müəssisələri və təşkilatlar yerləşirdi.

Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduğdan sonra 1924-cü ildə şəhərin baş planı təsdiq edilmişdir. Baş planın başlıca məqsədi azərbaycanlılara məxsus olan tarixi-memarlıq abidələrini yer üzündən silməkdən ibarət olmuşdur. 1936-ci ildə İrəvanın yeni baş planı hazırlanmışdır və onun həyata keçirilməsi nəticəsində qalanın içərisində müasir tipli hündürmərtəbəli binalar inşa edilmişdir.

İrəvan qalasının həmyaşıdları - Bakıda içərişəhərin qala divarları, onun içərisindəki Şirvanşahlar sarayı, Şəkidə Xan sarayı

dakı Dəmir Bulaq məscidi yerlə yeksan edilib, Gök məscidin isə orijinal görünüşünü dəyişdirilmək məqsədilə yenidən təmir olunub. Rəcəb Paşa məscidi, Hacı Cəfər bəy məscidi, Novruzəli bəy məscidi tamamən dağıdılımışdır. Sərdar məscidi (1510-1918-ci illər) Sovet Ermənistən dövründə hissə-hissə sökülrək onun yerində yaşayış evləri tikilib. İrəvanın mərkəzindəki Sərdar məscidi də sistematiqlərə dağıdılıb və 2014-cü ildə yerə yeksan edilib.

Səyed edək ki, 1915-ci ildə Zəngəzur və İrəvan quberniyasının ərazisində 382 şəhər məscidi, 9 sünni məscidi fəaliyyət göstərib. İrəvan quberniyasında məscidlərin artma dinamikası 1904-cü ildə 201, 1911-ci ildə 342, 1915-ci ildə 382 şəhərde olub. Bu artım dənəmikası bölgədə müsəlman əhalisinin sürətli artmasından və bu ərazidə müsəlman ruhaniyərinin güclü mövqeyində xəbər verir. Məscidin filialları Zəngəzur Şəki, Vəqudi, Mərdəhuz, Qarraq, Saldaş, Karkyal, Ağbəs, Ağbağ, Hacıəmi, Ballıqaya, Karkas, Çaralı, Xardımaqlı, Dəstəkərd, Qalacıq, Mollalar, Təzə Kilsə, Nərcan və digər kəndlərdə fəaliyyət göstərib. İrəvan şəhərinin özündə XX əsrin əvvəline kimi Qədim Şəhər, Çame, Hacı Novruzəlibəy, Hacı İmamverdibəy, Mirzə Səfəibəy, Hacı Cəfərbəy məscidləri fəaliyyət göstərib. İrəvanın Çame məscidi kompleksində iri mədrəsə binası da mövcud olub. Bu tarixi abidələrin əksəriyyəti ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə məhv edilib, yaxud mənşəyi dəyişdirilib.

Bu və ya digər tarixi abidələrimiz sırasında ən möhtəşəm olanı və tedqiqatlarında indi tez-tez adı çəkilən qala İrəvan qalasıdır. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, İrəvan qalası haqqında ilkin yazılı məlumat Səfəvilər dövrünə aiddir. İstər Səfəvilərin, istər Nadir şahın, istər Qacarların, istərsə də Osmanlıların

əhətə edən qala divarları bu gün de yaşayır və keçmişdən bu günə soraq verirlər. Mənbələrdə qeyd olunur ki, hazırda İrəvan şəhər tarix muzeyində müasir erməni memarları tərəfindən hazırlanmış İrəvan qalasının maketi nümayiş etdirilir. Maketdən görünür ki, heç də qalada mövcud olmuş bütün tikililər orada öz əksini tapmamışdır. Həminin həmin muzeydə qalanın ruslar tərəfindən işğalından sonra ələ keçirildiyi iddia edilən "İrəvan qalasının açarı" da nümayiş olunur.

Qədim tarixi olan Zəngəzur mahalının Qarakilsə rayonunun Urud kəndi ərazisində yerləşən qədim Azərbaycan - türk tarixi-memarlıq abidələri kompleksi olan Urud daxil olan Urud qalası Urud kəndi yaşınlığında yerləşən tarixi türk qalasıdır. Xatırladək ki, 1968-ci ildə ermənilər Urud kəndinin adını dəyişərək Vorotan, Urud qalasının adını isə Vorotanberd qoymuşlar. Urud kəndində 1988-ci ilə kimi yalnız Azərbaycan türkləri yaşamışlar. Bu kənddə ermənilərin ilk məskunlaşması 1988-ci ildən sonra olmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, abidələr kompleksinin ən mühüm hissəsi isə Urud kəndi yaşınlığında orta əsrlər Azərbaycan məzarlığıdır. Məzarlığda bədii tərtibatlı məzar daşları, qəbirüstü sənduqələr və qoç heykəlləri olmuşdur. Qəbiristanda 13 sənduqə, 4 qoç heykəlli məzar daş qeydə alınmışdır. Məzarlığda ermənilər tərəfindən dağıdılıb, Urud qalasının yalnız xarabalıqları qalır.

Əlbəttə ki, göründüyü kimi, İrəvan şəhərində tarixi-memarlıq abidələrinə, dini ocaqlarımıza olan təcavüz xalqımızın tarixi keçmişini yer üzündən silmək məqsədi daşıyib.

Nəzakət ƏLƏDDİNQIZI